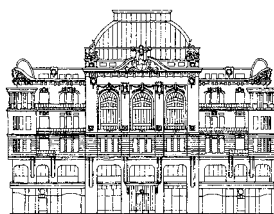

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

ECONOMIC SCIENCES COLLECTION
Book XIV

ECONOMIC CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES

Proceedings
of the Conference
CRISIS: ORIGINS AND OUTCOMES
held at SASA on April 20, 2010

Accepted for Publication at the 10th Session of the Department of Social Sciences
of the Serbian Academy of Sciences and Arts, held on December 14th, 2010
after being reviewed by
Corresponding Member Časlav Očić, University Professors Oskar Kovač,
Mladen Kovačević,
Ljubomir Madžar, Blagoje Babić, Milovan Mitrović, Đorđe Popov and Rajko Bukvić

Editor
Academician
ČASLAV OČIĆ

BELGRADE
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

ЕКОНОМСКИ ЗБОРНИК
Књига XIV

ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ

Зборник радова
с научног скупа
КРИЗА: ПОРЕКЛО И ИСХОДИ
одржаног у САНУ 20. априла 2010. године

Примљено на 10. скупу Одељења друштвених наука
Српске академије наука и уметности 14. децембра 2010.
на основу реферата
дописног члана Часлава Оцића, универзитетских професора Оскара Ковача,
Млађена Ковачевића, Љубомира Маџара, Благоја Бабића,
Милована Митровића, Ђорђа Попова и Рајка Буквића

Уредник
академик
ЧАСЛАВ ОЦИЋ

БЕОГРАД
2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА
Одбор за економске науке

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
Economic Sciences Committee

**ЕКОНОМСКА КРИЗА:
ПОРЕКЛО И ИСХОДИ**

**ECONOMIC CRISIS:
ORIGINS AND OUTCOMES**

Припрема Layout
Љубица Танасковић Ljubica Tanasković

Превод с енглеског English translation
Александар Павић Aleksandar Pavić

Штампа Printed by
Штампарија Издавачке фондације Štamparija Izdavačke fondacije
Архиепископије београдско-карловачке Arhiepiskopije beogradsko-karlovačke
Краља Петра Првог 5, Београд Kralja Petra Prvog 5, Belgrade

Тираж Circulation
200 примерака 200 copies

© ©
САНУ, Београд, Србија SASA, Belgrade, Serbia

САДРЖАЈ CONTENTS

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

Часлав Оцић

1

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	INTRODUCTORY LECTURES
ВЕЛИКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ДРЖАВНА ИНТЕРВЕНЦИЈА У МЕЂУРАТНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ Смиљана Ђуровић	7 THE GREAT ECONOMIC CRISIS AND STATE INTERVENTION IN INTERWAR YUGOSLAVIA Smiljana Đurović
ГЛАВНИ ИЗАЗОВ СВЕТСКОЈ ПРИВРЕДИ: ИСЦРПЉИВАЊЕ „ЕВРОПСКЕ ВРСТЕ РАЗВОЈА“ Благоје С. Бабић	27 THE MAIN CHALLENGE TO THE WORLD ECONOMY: EXHAUSTION OF THE „EUROPEAN TYPE OF DEVELOPMENT“ Blagoje S. Babić
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	HISTORY
ПРВЕ ТРИ БАНКАРСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ ДО 1914. Биљана Стојановић	51 THE FIRST THREE BANKING CRISES IN SERBIA BEFORE 1914 Biljana Stojanović
ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА И КОНЈУНКТУРА У ЈУГОСЛАВИЈИ, 1919–1925. Бошко Мијатовић	71 ECONOMIC POLICY AND MARKET CONDITIONS IN YUGOSLAVIA, 1919–1925 Boško Mijatović
АГРАРНА КРИЗА У СРБИЈИ, 1925–1935. Момчило Исић	91 AGRARIAN CRISIS IN SERBIA, 1925–1935 Momčilo Isić
МЕЂУРАТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКУ ИНДУСТРИЈУ	101 INTERWAR INVESTMENTS IN YUGOSLAV INDUSTRY

И ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА ПРОПАГАНДА Слободан Вуковић		AND CROATIAN-SLOVENIAN PROPAGANDA Slobodan Vuković
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ		THEORY
ТЕОРИЈЕ КРИЗЕ – КРИЗА МОДЕРНИХ ТЕОРИЈА Александар Саша Гајић	115	CRISIS THEORIES – THE CRISIS OF MODERN THEORIES Aleksandar Saša Gajić
СВЕТСКА ФИНАНСИЈСКА КРИЗА Оскар Ковач	127	THE GLOBAL FINANCIAL CRISIS Oskar Kovač
МОГУЋИ УЗРОЧНИЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Љубомир Маџар	141	CONUNDRUM OF THE PRIME MOVERS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS Ljubomir Madžar
ЕКОНОМСКА КРИЗА: ПОУКЕ ЗА ЕКОНОМСКУ ТЕОРИЈУ И ПОЛИТИКУ Исидора Љумовић и Мирослав Н. Јовановић	159	ECONOMIC CRISIS: LESSONS FOR ECONOMIC THEORY AND POLICIES Isidora Ljumović and Miroslav N. Jovanović
ПАРАДИГМЕ ТУМАЧЕЊА И СТРАТЕГИЈЕ ИЗЛАСКА ИЗ КРИЗЕ 2008. Вера Вратуша	173	THE CRISIS OF 2008: PARADIGMS OF INTERPRETING AND STRATEGIES OF OVERCOMING Vera Vratuša
КРИЗА: НЕОЛИБЕРАЛНА ДИЈАГНОЗА – КЕЈНЗОВСКА ТЕРАПИЈА? Бранка Бујишић	193	CRISIS: NEOLIBERAL DIAGNOSIS – KEYNESIAN THERAPY? Branka Bujišić
СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: ЈЕДНО ВИЂЕЊЕ Драгана Митровић	201	THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS: ANOTHER VIEW Dragana Mitrović
САВРЕМЕНА ЕКОНОМСКА КРИЗА: „АУСТРИЈСКО“ ОБЈАШЊЕЊЕ Божо Стојановић	217	THE CURRENT ECONOMIC CRISIS: THE “AUSTRIAN” EXPLANATION Božo Stojanović
ИСТОРИЈСКИ УСУД КАПИТАЛИЗМА: КРИЗА КАО ПОСЛЕДИЦА НЕКОНТРОЛИСАНОГ РАСТА Борис Н. Кршев	231	LE DESTIN HISTORIQUE DU CAPITALISME: LA CRISE EN RAISON D’UNE CROISSANCE INCONTRÔLÉE Boris Kršev

С В Е Т		W O R L D
КРИЗА И/ИЛИ НЕНАУЧЕНЕ ЛЕКЦИЈЕ? Ђорђе Попов	245	CRISIS OR AN (UN)LEARNED LESSON? Đorđe Popov
ПОРЕКЛО АКТУЕЛНЕ СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Хасиба Хрустић	259	ROOTS OF THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS Hasiba Hrustić
КРИЗА И КОНВЕРГЕНЦИЈА Живота Ђорђевић	275	CRISIS AND CONVERGENCE Života Đorđević
ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАО УЗРОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗЕ Рајко Буквић и Часлав Оцић	277	ФИНАНСИЈАЛИЗАЦИЈА КАК ИСТОЧНИК И МУЛТИПЛИКАТОР КРИЗИСА Рајко Буквич и Часлав Оцић
НЕМОЋ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ У УСЛОВИМА СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈСКЕ И ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ Ђорђе Ђукић	293	THE POWERLESSNESS OF MONETARY POLICY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL FINANCIAL AND ECONOMIC CRISIS Đorđe Đukić
ГЕНЕЗА И ПОСЛЕДИЦЕ КРИЗЕ: ГЕОПОЛИТИЧКИ АСПЕКТ Драгомир Анђелковић	307	GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE CRISIS: THE GEO-POLITICAL ASPECT Dragomir Anđelković
УЗРОЦИ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ И ЊЕНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПОСЛЕДИЦЕ Горан Николић	327	CAUSES OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND ITS GEOPOLITICAL CONSEQUENCES Goran Nikolić
Т Р А Н З И Ц И Ј А И С Р Б И Ј А		T R A N S I T I O N A N D S E R B I A
УЗРОЦИ ДУБОКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ У СРБИЈИ Млађен Ковачевић	339	CAUSES OF THE DEEP ECONOMIC CRISIS IN SERBIA Mladen Kovačević
ЕФЕКТИ КРИЗА У СРБИЈИ Снежана Грк	363	EFFECTS OF THE SERBIAN CRISIS Snežana Grk

СВЕТСКОСИСТЕМСКИ АСПЕКТИ КРИЗЕ И СРБИЈА Слободан Антонић	379	WORLD-SYSTEMIC ASPECTS OF THE GLOBAL CRISIS AND SERBIA Slobodan Antić
АКТУЕЛНА СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА И ТРАНЗИЦИОНА РЕЦЕСИЈА: ИСКУСТВО СРБИЈЕ Властимир Вуковић	391	THE CURRENT GLOBAL ECONOMIC CRISIS AND THE TRANSITION RECESSION: SERBIA'S EXPERIENCE Vlastimir Vuković
ПОСЛЕДИЦЕ ПРОДАЈЕ ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ Александра Смиљанић	405	THE SALE OF THE SERBIAN TELECOMMUNICATIONS INFRASTRUCTURE Aleksandra Smiljanić
СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК Милован М. Митровић	421	SERBIAN SOCIETY: CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY Milovan M. Mitrović
НЕДОСТАЦИ СИСТЕМА КАО ПРЕТЕЖНИ ИЗАЗИВАЧ ГЛОБАЛНЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ (2007–2010) Маринко Бошњак	439	SYSTEMIC SHORTCOMINGS AS A PRIMARY CAUSE OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS (2007–2010) Marinko Bošnjak
ПОСЛЕДИЦЕ ЗАКЉУЧИВАЊА СПОРАЗУМА О СТАБИЛИЗАЦИЈИ И ПРИДРУЖИВАЊУ СРБИЈЕ ЕУ Дејан Мировић	451	CONSEQUENCES OF THE STABILIZATION AND ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN SERBIA AND THE EU Dejan Mirović
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ГЛОБАЛИЗАЦИЈСКИ РИЗИЦИ У БАНКАРСКОМ СЕКТОРУ СРБИЈЕ И РЕГИОНА Бранко Урошевић	459	ECONOMIC CRISIS AND GLOBALIZATION RISKS FACING THE BANKING SECTOR OF SERBIA AND THE REGION Branko Urošević
ЕКОНОМИКА ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ЗДРАВСТВА Здравко Шолак	469	ECONOMICS OF POST-SOCIALIST HEALTH CARE SYSTEM Zdravko Šolak

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА (УМЕСТО ПРЕДГОВОРА)

ЧАСЛАВ ОЦИЋ

ШТА ЈЕ КРИЗА?

Загорски сељак Мика Брезовачки 1931:

Каква је та година деветстотридесетпрва! [...]

Такве још није било! [...]

Госпон биљежник – ... – јели ви знате, кај је то криза? [...]

Криза – ... – то вам је, кад ја својег јунца десет пута терам на сејем, а немрем га продати! ... То се зове, бумо рекли, криза! То је моја криза, али то бу и опћинска криза, јер ја небум могел платити својих, бумо рекли, дажбаина! ...

Славко Колар, *Ми смо за љравицу*, Загреб 1936; приповетка „Криза“.

Мајко, зашто је хладно у нашој соби? – Јер нема угљена, сине. – А зашто нема угљена? – Јер тата нема посла. – А зашто тата нема посла? – Јер има превише угљена.

Иван Дончевић, *Људи из Шушњаре*, Загреб 1933.

Да ли простодушна народска (данас је у моди да се каже: популистичка) дефиниција кризе као економске микро-макро *инконируенције* (огромних социјалних, психолошких и моралних трошкова) коју загорски сељак Мика Б. предочава *Јосион биљежнику* 1931. (у јеку Велике кризе) има универзално значење? Које, дакле, важи и за СЕКУ 2008.

Да ли Мајчин опис *нарушавања равнотеже кайиџала и рада* које резултира кризом хиперпродукције представља опште – *йарадоксолошко* – објашњење феномена?

Да ли је криза циклички *йроцес* („логика историје“ *на делу*) или „линеарни“ „диктат“ (*йројект*), тј. историјски инжењеринг, „практични идеализам“ куденхоф-калергијевског типа у коме ће после сламања традиционалних друштава, у постхуманој будућности киборзи заменити Мику Брезовачког и Мајку.

Која је природа најновије глобалне кризе? Да ли је она традиционални конјунктурни феномен или специфична дотад незабележена (готово уникатна) структурна појава?

Да ли је у питању само максимална, али ипак људска, *ауга сафра фамес* (проклета пожуда за новцем) или много амбициозније претензије глобалних демијурга: стварање новог човека или – постчовека?

ТЕШКА ЈЕ ПРАЗНА ТОРБА

Та торба је рукопис зборника *Економска криза: порекло и исходи*. Последњих 6–7 година она је свом тежином притискала савест уредника овог зборника.

Почетком 2010. године у Кнез Михаиловој 35 – на иницијативу чланова Одбора за економске науке САНУ и чланова Друштва за привредну историју – др Смиљана Ђуровић, председница тог (тек основаног) Друштва, проф. др Благоје Бабић, Часлав Оцић, председник поменутог Одбора и научни саветник београдског Института за међународну политику и привреду, састали су се да усагласе нацрте образложења за разговора за округлим столом о светској економској кризи. Тада су не мали број економиста и већина политичара сматрали да је криза већ на издисају. Врло брзо, међутим, очекивања да ће та криза врло кратко трајати почела су да бледе: прва фаза оптимизма потопљена је таласом скепсе – криза се манифестовала као појава дугог трајања. Откуд сад тај (својеврсни) *neverendum*? На то су, поред осталог, требало да одговоре учесници расправе за округлим столом

на тему

ПОРЕКЛО И ИСХОД КРИЗА

Расправу је 20. априла 2010. године у САНУ организовао Одбор за економске науке САНУ у сарадњи с Друштвом за привредну историју у оквиру следећих тематских целина:

УВОДНА ИЗЛАГАЊА	СВЕТ
ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ	КРИЗА, ТРАНЗИЦИЈА, СРБИЈА
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

После расправе учесници су имали на располагању месец дана да зголове саопштења за зборник радова који је требало да се појави под истим називом као и априлски скуп. У међувремену, Европска академија економских наука и Европски центар за мир и развој УН подстакнути динамичном и корисном априлском расправом у САНУ одлучили су да у октобру 2010. организују округли сто на тему

ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

као својеврсни продужетак и допуну априлског скупа одржаног под кровом САНУ. Овај скуп је требало да скрене пажњу на могућа европска решења глобалне економске кризе. Модератор априлског скупа је замољен да сачини тезе за разговор на овом скупу. Он је (инкорпоришући и тезе с априлског скупа, пре свега, онај део чији је аутор био Благоје Бабић) крајем априла 2010. то и учинио:

Тезе за разјавор на њему
ЕКОНОМСКА КРИЗА И ЕВРОПСКА РЕШЕЊА?

ПОРЕКЛО И ПРИРОДА КРИЗА

Феноменологија кризе/а
Друштвена и економска димензија
Природа економских поремећаја: рецесија, криза, депресија, ...
Криза хиперпродукције или криза хиперпотрошње?
Кризе тржишне привреде или кризе капитализма?
Универзалне карактеристике – макрорегионалне специфичности?
„Транзиција“ и криза

ПОГЛЕД УНАЗАД

Хронологија криза (привредне кризе у 19. веку; привредна криза 1920–1921. године, Велика економска криза 1929–1933. године; криза стагфлације 1970-их година; енергетска криза 1974; финансијска криза у САД 1987. године и њен одраз на светску привреду; привредна криза у Јапану 1990-их година и поуке за економску политику; Светска криза 2007/8–...): сличности и разлике у узроцима, последицама и антикризним мерама. Спонтани и „плански“ (?) карактер криза.
Могу ли се данас извући неке поуке из ранијих кризних догађања?

ОБЈАШЊЕЊА КРИЗА – РАЗУМЕВАЊЕ ДАНАШЊЕ
СВЕТСКЕ ЕКОНОМСКЕ КРИЗЕ

Теорије привредних циклуса (неокласична школа, кејнзовска школа, марксистичка школа, аустријска школа)
Кондратјевљева теорија дугих таласа
Геокономско виђење економске кризе

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА

Мере текуће (националне или макрорегионалне) економске политике
Улога међународних финансијских институција и геокономских блокова
у управљању кризом
Ривалство или сарадња: аутаркија или светска привреда?

ИСХОД(И) КРИЗА

Криза и промене економско-социјалне структуре становништва
Политичке (глобалне и макрорегионалне) импликације економске кризе
Криза и (не)дељивост безбедности
Криза и интеграциони процеси у Европи

ПОГЛЕД УНАПРЕД

Путеви и методи опоравка од кризе
 Временски хоризонт(и) опоравка: кратак, средњи и дуги рок (монетарна, фискална
 и развојна политика)
 Једно и јединствено глобално решење?
 Макрорегионална („блоковска“) комбинована решења?
 Субевропска и евроазијска решења
 Европска решења у поређењу с америчком антикризном политиком, руским
 антикризним програмом и кинеском стратегијом превазилажења кризе
 Могући (европски) сценарији изласка из кризе (Европа 2020)
 Институционалне реформе и излазак из кризе
 Социјални субјекти динамизације будућег привредног развоја – главни чиниоци
 изласка из кризе

С обзиром на то да се врло брзо показало да нема услова за организовање (међународног) октобарског скупа, модератор априлског скупа узео је слободу да свим учесницима тог скупа пошаље и тезе за планирани октобарски скуп, као својеврсни подсетник, али и путоказ, којим се унеколико проширују и разбокорављају првобитни оквири зборника зацртани горе наведеном шестоделном структуром априлског скупа. То је имало врло позитивно дејство тако да се до краја 2010. на столу уредника зборника нашло тридесетак – редигованих и рецензираних – квалитетних радова, спремних за прелом и штампу.

Тада нико није није могао ни да сања и да ће и зборник о кризи упасти у кризу – кризу објављивања. Покушало да завлада ледено доба постистине, па је и овај наш зборник био жртва замрзавања. Чекање на штампање зборника ипак се није претворило у *neverendum*, тако да су повољне климатске промене у 2018. створиле прилику да се овај сада већ времешни научноистраживачки подухват – издржавши на најбољи могући начин пробу времена – публиковањем приведе крају.

Насупрот томе, изгледа да су слаби изгледи да за нашег живота видимо крај светске економске кризе. Криза је фактички постала перманентно (у сваком случају хаотично) стање на које се треба привикавати. Како? Одговор на ова и друга бројна „кризолошка“ питања могао би да пружи скуп који Одбор за економске науке САНУ планира да организује 2019. године под насловом

СВЕТСКА ЕКОНОМСКА КРИЗА: 10 ГОДИНА ПОСЛЕ

Ово је први позив за учешће на том скупу.

СРПСКО ДРУШТВО: КРИЗА, СУКОБИ, РАЗАРАЊЕ И ОПОРАВАК

МИЛОВАН М. МИТРОВИЋ

Универзитет у Београду, Правни факултет у Београду
milovanm@ius.bg.ac.rs

САЖЕТАК. Овај рад* се састоји из три дела. У првом делу износи се дијагноза актуелне кризе српског друштва у којој је кумулирано дејство структурних, системских и транзицијских фактора кризе. Спољним и унутарњим сукобима она је продубљена све до социјалне аномije – што је „више од кризе”. Србија је, као ниједна друга земља у постсоцијалистичкој транзицији, преживела спољне санкције, НАТО-агресију и бомбардовање, медијску сатанизацију народа, етничке прогоне Срба и масу избеглица, хиперинфлацију, разарање економије и друштвених институција, окупацију и отимање Косова и Метохије.

У другом и трећем делу рада предлаже се могућа терапија. Аутор се залаже за модел изласка из кризе уз ослонац на сопствене снаге и српску традицију. Истичу се неопходни предуслови и важни елементи свеобухватних институционалних реформи у Србији, као што су: духовна обнове друштвене заједнице, изградња нове радне и пословне етике, јачање локалне (народне) самоуправе, партиципација запослених у корпоративном управљању, оживљавање традиције српског задругарства, с нагласком на значај нове аграрне реформе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, аномijска криза, самоуправа, партиципација, задругарство, аграрна реформа

ДИЈАГНОЗА СТАЊА: „ВИШЕ ОД КРИЗЕ”

Данашње српско друштво дави се у таласима светске економске кризе и та иначе неспорна околност се на веома различите начине тумачи, разумева и објашњава у актуелним јавним расправама које се воде – како међу политичким актерима, тако и међу стручњацима из различитих научних дисциплина. Мноштво је питања која се притом постављају, а још је више најразличитијих одговора и контроверзи које колају нашим јавним простором. Овај прилог ограничава се на социолошки дискурс о актуелним проблемима српског друштва, за који би „парадигма кризе” могла да буде аналитички релевантан теоријско-методолошки оквир између осталог и због тога што се социологија уопште често и идентификује као „наука друштвене кризе”.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта Развој правног система Србије и хармонизација с правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспекти) који се ради на Правном факултету у Београду.

Међутим, проблеми с којима се суочава данашње српско друштво су тако велики, њихови узроци су толико дубоки, а исходи у тој мери неизвесни, да се мора конструисати знатно сложенији аналитички модел који би омогућио да се њиме протумачи друштвено стање које би могло да се дијагностикује као „више од кризе”. А то наше „више од кризе” није само економско стање теже од озбиљне економске рецесије (с којом су данас суочене и најразвијеније тржишне привреде) или је теже од дубоке економске депресије која би могла захватити она развијена друштва која на рецесију не буду реаговала правовремено. Ако знамо да су економске кризе цикличне и да свака рецесија не мора довести до велике депресије, рецесиона криза би могла онима који су највиталнији да буде згодна прилика да се брже структурно прилагоде новим развојним изазовима и да у односу на своје конкуренте стекну неке предности које не би имали да кризе није било. Ова, па ни било која слична светска криза, за српско друштво сасвим сигурно ни у којем случају није повољна прилика за било шта друго изузев што је згодан изговор за политички неодговорну и стручно недовољно компетентну власт – за оно што она данас у Србији чини, иако то не би смела, и не ради оно што би и оваква каква је иначе морала.

Наше „више од кризе” у себе укључује – поред наслеђене *сѝрукѝурне* (друштвене, а не само економске) неразвијености и неотклоњене, како оне старе, тако и ове нове *системске* нефункционалности – још и читав багаж проблема које је тзв. постсоцијалистичка *ѝранзиција* донела свим друштвима која су као и наше својевремено кренула историјском пречицом ка комунизму, па су се након његовог слома нашла на историјској странпутици.

Али српско „више од кризе” више је и од овога транзиционога терета који није био лак ни Словенији, Чешкој, Мађарској или Пољској, који је веома тежак Румунији и Бугарској и након њиховог прикључења на фондове и друге подстицајне механизме Европске уније, више је и од проблема под којима данас стење Хрватска, а још више Македонија, Федерална БиХ, Албанија.

Србија је, као ниједна друга земља у тзв. транзицији, читаву једну деценију била изложена у савременом свету невиђеном садејству спољних и унутарњих чинилаца разарања и уништавања једне суверене државе, народа који у њој живи и друштва онаквог какво је у њој раније постојало. За илустрацију тог садејства свих могућих „сила зла” које су Србију у последњој деценији 20. века задесиле наводим једну типологију која се чини као корисно аналитичко средство за разумевање такве ситуације. У њој се наводе четири најважнија облика угрожавања неког друштва и више врста претњи које уз такве облике обично иду – и сви они се у случају Србије у неком виду јављају:

1. *сиољно* и *дирекѝно* угрожавање (и претње – инвазија, окупација, истребљење, санкције, нуклеарни рат);
2. *сиољно* и *сѝрукѝурно* угрожавање (и претње – ембарго, економски рат, еколошко разарање, глобалне кризе, сиромаштво, неразвијеност, неједнакост);
3. *унуѝрашње* и *дирекѝно* угрожавање (и претње – државни и лични тероризам, изазивање ратова, грађански рат, тлачење мањина);
4. *унуѝрашње* и *сѝрукѝурно* угрожавање (и претње – отуђење, распад дру-

штва, мафија, корупција, црно тржиште, безакоње, дрога) [*Планови за алијернативну одбрану* 2000: 1].

Пада у очи да је српско друштво у последњој деценији 20. века било непосредно угрожено на све наведене начине: дакле, на све могуће начине и са свих могућих страна; што би се рекло – нема тог зла које нас није задесило. Потпуна социолошка типологија која у апстрактном облику треба да обухвати све логичке могућности, емпиријски је у целини „покривена” само у једном конкретном случају, у случају српског друштва. Чак нас, условно речено, ни нуклеарни рат као најтежа врста спољне и директне претње није заобишао, јер су 1999. на Србију падале и бомбе с осиромашеним уранијумом. Притом је један део Србије окупиран од земаља НАТО-а, да би се тако омогућило и од истих било признато нелегално отцепљење Косова и Метохије. Такав епилог не само што објашњава најдубље мотиве НАТО-агресије на Србију, него баца ново светло и на шири процес дезинтеграције Југославије. Ништа слично се није десило ни једној европској земљи у скорије време. Тако је споља индуковано унутарње урушавање српске државе и друштва. *Историјски вршлој*, као својеврсна „црна рупа” у који је Србија увучена, створен је тако што је латентна структурна криза једног неразвијеног балканског друштва с европске полупериферије драматично продубљена наглим сломом иначе неефикасног социјалистичког система, а нарочито ратно трауматичним разбијањем Југославије за које су на Западу политички окривљени медијски сатанизовани Срби као народ.

У Србију је тада пристигло преко 800.000 избеглица из ратом захваћених подручја у Хрватској, Босни и Херцеговини и на Космету. У новијој историји незабележен је случај да је за прогон толиког броја људи на етничкој основи политички окривљен народ који је био жртва масовног „етничког чишћења” – а то су били Срби из Словеније, Хрватске, БиХ и Косова и Метохије. Жртве тзв. етничког чишћења били су припадници и неких других јужнословенских народа, али за разлику од Срба њихове жртве нико није агресивном медијском симулацијом не само умањивао него и политички и етички жигосао као „злочинце”. Србија и српски народ се последњу деценију (ако не и кроз читав последњи век) извлаче из ове историјски первертиране ступице и то представља најтежи изазов за српске културне и политичке елите у неколико генерација – а нарочито за ове данашње.

Маса избеглица у Србији појачава све друге структурне, системске и транзиционе – економске, демографске и политичке проблеме у српском друштву. Механичке демографске турбуленције због прилива великог броја избеглица прате противречности наше демографске транзиције која се и раније испољавала као депопулација сеоских и брдско-планинских подручја и као стихијска урбанизација, па и рурализација градова, а нарочито Београда. Србија од 1992. константно бележи негативан природни прираштај, тако да се по овом основу у последње време смањује број њених становника за преко тридесетак хиљада годишње. У односу на 1987. годину у Србији има за једну четвртину мање склопљених бракова, а број развода стално расте. Депопулацију прати изразита сенилизација коју илуструје податак да на 10 млађих од 19 година долази чак

9 особа преко 60 година због чега смо међу најстаријим нацијама у Европи и четврти у свету по старости своје популације.

Наизменично расту стопе убистава и самоубиства, а друштвени производ Србије пада са 100 поена 1987. на 40 поена 1999. Крајем деведесетих година прошлог века у Србији се градило око 10.000 станова годишње, што је чак пет пута мање у односу на број изграђених станова осамдесетих. Спољни дуг државе стално расте, али је нарочито опасно што га прати стални раст платног дефицита, пораст увоза и опадање извоза и што позајмљени новац не иде у инвестиције него у нерационалну потрошњу. Уз наслеђени дуг државе по основу старе девизне штедње грађана (који је пре конверзије у евро био већи од 7 милијарди немачких марака), имамо и веома неповољан однос запослених и пензионера који је крајем осамдесетих био 3:1, да би тај однос пао на око 1,7 запослених на једног пензионера крајем деведесетих, а данас је испод 1,5. Све то веома оптерећује државни буџет, који се не само неодговорно и нерационално троши, него се недовољно и несистематски пуни – између осталог и због раширене корупције по којој је Србија међу најгоре рангираним европским земљама.

Спољне санкције су подстакле разарање свих унутарњих институција српског друштва не само тако што су „братимиле немогућности” и спајале неспојиво (државне институције и криминалце) него и тиме што су неодговорној власти обезбеђивале бланко оправдање за све њене махинације – што унеколико копира и данашња власт кад светском економском кризом објашњава и оправдава своје најпроблематичније потезе. Да није било спољних санкција и унутарњег рата не само да се не би десила него не би била ни тако од грађана перципирана (па ни претрпљена) галопирајућа хиперинфлација којом је потпуно разорена српска економија и притом извршена сурова прерасподела националног богатства. По инфлацији смо тада били прва земља у свету, раст цена био је преко 60% на сат, издата је новчаница од највеће номиналне вредности 500.000.000.000, сваког месеца су емитоване 4 нове новчанице, а у светској економској историји били смо трећи по укупном трајању (хипер)инфлације од 24 месеца. Кад се свему томе дода непосредна штета од НАТО бомбардовања 1999, која је скромно процењена на око 30 милијарди долара [Бела књиџа 2000], уз посредне штете од санкција и бомбардовања које се процењују на преко 100 милијарди долара, право је чудо да је од српске привреде преостало било шта. Вероватно ништа вредно не би ни преостало да није било традиционалне сељачке жилавости, с којом се и најтеже кризе могу преживети, али с којом се, пак, не може обезбедити сигуран излазак из ове кризе, а нарочито је немогућ модеран економски и друштвени развој.

Кад се све напред наведено узме у обзир јасно је да теоријско-методолошки модел анализе, како структурних тако и развојних проблема савременог српског друштва, макар за један ред величина мора бити сложенији од модела који би био довољан за било које друго нама слично друштво. У нашем случају није дошло само до кумулативног дејства *структурних, системских и транзицијских* фактора кризе – што се десило и у свим другим случајевима – већ је неповољан сплет чинилаца (околности, услова и узрока) тако фокусиран у времену и простору да

је у Србији крајем 20. века створена *аномијска жижа* која разара не само глобални друштвени поредак и институционални систем него и структуру свих институција понаособ, тако што разара културне обрасце (вредности и норме) који су градивно ткиво свих друштвених установа.

Историјски гледано српско друштво се тако нашло у вртлогу који су на Балкану створили глобализацијски процеси и односи крајем 20. века, који су га сурово вратили на његов почетак – малтене у границе „преткумановске Србије”. Српске политичке елите нису препознале ни „дух времена” ни „дух простора”, али ни снагу, ни правац, па ни смер онога што Фернан Бродел (Fernand Braudel) назива „ветровима историје”. Или речено језиком нашег епског песника – тадашњи српски политички актери нису били кадри „стићи и утећи и на страшном месту постојати”. У времену глобализацијског тајфуна који је са Запада продирао према отвореном и небраћеном Истоку, Србија се морала опрезно и вешто провлачити између Сциле распадајуће вишенационалне државе и Харибде распадајућег идеолошког поретка. Уместо тога, српски брод је пред западним тајфуном ширио своја нејака једра („Србија се сагињати неће”), а будући да је иначе био и без историјског и без идеолошког компаса наизменично се насукивао и на националну Сцилу и на мондијалистичку Харибду. Тако се распао српски национални брод, а у рукама његовог кормилара који је бродом управљао без компаса, са стратегијом без тактике, остало је само кормило власти – као остатак од брода који је он најчвршће држао, док и то није изгубио.

Они који данас кормиларе Србијом имају „компас из донација” који су им други избаждарили, али и њега самостално не користе него често бесциљно плутају струјом која их носи по привремено смиреној пучини, губећи из вида да ни Сцила ни Харибда нису данас нестале него су се само мало на виду удаљиле. За садашње наше кормиларе актуелна светска економска криза, метафорично речено, могла би да буде нова бура на отвореном мору у којој се српски „чамац без кормила” лако може преврнути. Стари кормилар је имао стратегију без тактике, а нови тактику без стратегије; стари се позивао на прошлост, а нови на будућност; а заједничко им је што су тиме и једни и други најлакше камуфлирали невеселу садашњост – само поради садашње (њихове) власти. Једни су нас из социјалистичких дубиоза увлачили у дубоку (све дубљу и дубљу) кризу, а други нас убеђују да су нас баш они „спасили” извлачећи нас као дављенике с распаднутог социјалистичког брода из (моравско-јадранске) дубине у којој нисмо знали да пливамо, све до својег „либералистичког плићака” у којем се мноштво измучених дављеника одмах подавило. Као да су заборавили ону народну (ако су од свога народа икад ишта добро и научили?) да „оном ко се у плићаку удави, дубина није ни потребна”.

Данашња наша криза, дакле, није само економска него је и политичка и морална. Она није ни само структурна, ни системска, ни транзицијска, већ она кумулира негативна дејства и структурних и системских и транзицијских чинилаца. Зато што се у случају наше кризе акумулирају и фокусирају сви наведени и још неки други чиниоци, она се у социолошком смислу може означити као *аномијска криза*. У том смислу актуелна српска криза је стварно један особени „тотални со-

цио-културни феномен”, оно што је напред назначено као „више од кризе”. То је у дословном смислу речи и народски исказано „кризине кризе криза”: структурну кризу је сустигла системска, а ову транзицијска, да би се на све то надовезали разбијање државе (Југославије), међунационални рат, спољне санкције, НАТО-агресија, бомбардовање (Србије) и његове многобројне намераване и „коллатералне” последице. Поврх свега наведеног, дошло је нешто још опасније, оно што разара национални дух и колективно биће, а то је било медијско сатанизовање целог српског народа чији је крајњи циљ да се первертира однос између жртава и злочинаца и да се у српски национални карактер „упелцује” осећај колективне кривице који се потом патолошки сублимише „идентификацијом с агресором”. То води у националну и социјалну деструкцију и разара не само државне и културне институције него и „колективно несвесно” биће српскога народа. Атомске бомбе бачене на Хиросиму и Нагасаки побиле су стотине хиљада и дугорочно озрачиле и унесрећиле много већи број Јапанаца, али национално достојанство јапанског народа оне су само оснажиле и зато је модерни Јапан после тога могао као феникс да се подигне из пепела. Касетне бомбе и пројектили с „осиромашеним уранијумом”, док су падали по Србији, нису јој убили ни душу ни дух заједнице. Да је само на њима остало, Србија би имала шансе да се и сама подигне из пепела – брже, боље и здравље него уз „подршку” оних који су је споља и изнутра разорили и претворили у „прах и пепео”. Виртуелно конструисане, али стварно разорније од оних с „осиромашеним” уранијумом за Србију су биле пропагандне бомбе пуњене медијским лажима о Србима као народу. Њихово тренутно, а нарочито њихово одложено дејство опасно контаминира дух заједнице и доводи до дубинске *социјалне аномije* – до велике моралне пометње, масовног правног безакоња и колективног (националног и социјалног) безнађа.

Најдубљу социјалну аномију карактерише стање таквог растројства заједнице због којег није могуће ни одржати, а поготову није могуће реформисати – ни политичке, ни економске, а поготово културне институције. Том друштвеном растројству у великој мери доприноси актуелна „идентификација с агресором” све утицајнијих делова српске културне и политичке елите. Такав политички манир (као и структурно аналоган психолошки комплекс) има патолошки потенцијал и зато друштвене реформе по моделу грубе вештачке трансплантације западних институција у разорено ткиво српског националног и социјалног организма не обећавају много. Социјално-патолошки потенцијал таквих поступака далеко је већи од њихових евентуалних катарзичних ефеката. У том смислу веома је контроверзан карактер многих политичких (официјелних или полуофицијелних) гестова нових српских власти попут нашег одустајања од тужбе за ратну одштету од НАТО-агресије или оптирања за чланство Србије у НАТО-у, а да се то ничим не условљава. Кад би се евентуално прикључење НАТО-у бар с наше стране повезивало са нашим учесталим пледирањем за „мирно решавање косовског проблема”. Уместо тога неки међу нама пристају на прво, а неки обећавају друго – док агресор с којим се идентификујемо стално подиже лествицу својих захтева, а ми неодговорно повећавамо свој улог у историјској покер партији у којој играмо не само са slabим него и с потпуно

отвореним картама. После свега преостаје нам само оно снисходљиво и препознатљиво „извињавамо се, много се извињавамо” – не само онима које смо некад и некако „очепили”, па ни онима који су од нас јачи или бољи, него и онима чије смо жртве били, како у даљој тако и у ближој прошлости.

Мада нисмо смели заборавити елементарну истину да „не може шут с рогатим” или да „не треба љутити оног кога мораш молити” кад се то већ десило морало се учинити више да се пронађе достојанственија „излазна тактика” (пошто са стратегијом иначе лоше стојимо). Требало је ојачати своју привреду или је бар не ослабити толико да она не уђе у стање неодрживости. Онај ко свој опстанак безусловно везује за другога нема личну слободу, држава нема елементарни суверенитет, а народ елементарно достојанство. Политичка елита која друштво и државу уводи у зависан статус је или неспособна или корумпирана. Србија је данас у великом практичном проблему зато што је њена политичка елита објединила и једно и друго. Преостаје нам само да се теоријско-аналитички разлучи мера њене неспособности од мере њене корумпираности – да би се тачније знало шта би практично требало учинити да би се Србија избавила из актуелног кризног стања које још увек у великој мери носи жиг претходне социјалне аномије.

ТЕРАПИЈА: „ЉУТОМ ТРАВОМ НА ТЕШКУ РАНУ”

Архаичан и метафоричан говор о могућим путевима изласка из кризе савременог српског друштва последица је ауторовог уверења да су сви тотални социјални феномени (Гурвич) толико сложени да их често није могуће ни по дубини ни по ширини у целини захватити теоријско-аналитичким моделима позитивистички конвенционалне друштвене науке. Руковођена аналитичким маниром „редукције сложености”, таква наука нас често уводи у практично ирелевантан теоријски дискурс који више служи онима који у њему суделују него разјашњавању и разумевању онога што је њен предмет анализе. Зато свака генерација друштвених теоретичара и аналитичара у последња два века (а то значи од времена кад су се конституисале модерне друштвене науке) у различитим варијантама и скоро циклично обнавља класичан методолошки спор између позитивизма и структурал-функционализма, с једне, и дијалектике, историзма, феноменологије или „етно-методологије”, с друге стране.

Пошто је истина, како она животна тако и ова теоријска и научна, увек „негде на средини” то је и метафорички говор често једини елегантан излаз из терминолошко-појмовних апорија научног дискурса који настоји да у истој логичкој равни обједини различите, често супротне, па и међусобно непомирљиво супротстављене погледе на иначе сложене друштвене проблеме, какве су глобалне (и националне) друштвене кризе. Феноменолошком анализом научног дискурса, а нарочито расправа које се воде о узроцима и типу савремене друштвено-економске кризе и начину изласка из ње, иза различитих погледа (како дијагноза, тако терапија и прогноза) уочавају се њихови различити носи-

оци, који, пак, увек имају различите потребе и интересе, те отуда и различите социјално-психолошке мотивације и вредносне оријентације.

Као социјални актери, друштвени аналитичари сами и(ли) они чији су ини гласноговорници, имају не само различите „приче” него и различите практичне тактике и разне стратегије. Није реч ни о каквој полупараноидној „теорији завере” него о неоспорној чињеници да је свака друштвена криза, за оне који је на време предвиде или је сами индукују, идеална прилика да додатно профитирају на рачун оних који су били блажено наивни и склони да је превиде, који су по правилу увек слабији, неорганизованији и који у кризи дуго тумарају тамо-овамо и за све то време плаћају и своје и туђе цехове. Зато је неопходно да се зна да ли онај ко даје дијагнозу, износи прогнозу или предлаже терапију неке кризе то чини као колумниста неког јавног магазина иза којег стоји нека интересна групација, као портпарол (не)одговорног министарства или заинтересоване опозиције, као аналитичар, овог или оног (увозног, извозног и каквог другог) интересног лобија или то чини као релативно независни научни истраживач.

Зато се никад и нипошто у процењивању дијагнозе, прогнозе или терапије сваке кризе (па и ове данашње светске, европске и српске) не смеју пренебрегнути питања *ко, како и зашто* их формулише на одређени начин. У животним и практичним питањима нарочито је значајно имати на уму да ли је реч о нашим одговорима на наша питања или је идеолошки или психолошки первертирана проблемска ситуација тако да се ради о збуњеним актерима који „свој хлеб једу, а туђу бригу воде”. Теоријске истине никад нису практично неутралне и зато је неопходно да се оне увек ситуирају у конкретно релевантан друштвени контекст пре него што се евентуално приступи њиховој практичној примени. Мудри практичари никад ниједну теорију не примењују буквално и непосредно. Као што добри лекари увек пажљиво дозирају сваки лек према стању пацијента и степену његове болести, тако би, примера ради, у практичној економској политици транзиционих земаља данас ваљало опрезно примењивати генерализоване „рецепте тржишне економије”. Без тржишта модерна економија није могућа, али с дивљим и нерегулисаним тржиштем привредна агонија постсоцијалистичких земаља могла би да се трагично оконча, исто онако као кад би се тешко оболели пацијент предозирао „добрим” лековима.

Ако је реч о „терапији”, односно о питањима *ко* су главни актери, *какви* су њихови морални, стручни и политички квалитети и *која* им практична средства стоје на располагању у (раз)решавању дубоке социјалне, националне и економске кризе данашњег српског друштва – хипотетички би се могло закључити да смо се, заједно с њима таквима какви су, примакли оном парадоксалном одговору: „спаса нам нема, али пропасти нећемо”.

Нада да „пропасти нећемо” не темељи се само на прастаром искуству да „нада умире последња” него на реалном увиду да овај народ поодавно има проблем са својом елитом, па ипак некако опстаје. Проблем је само што је цена нашег националног (и социјалног) опстојавања, због таквог вођства, увек била висока, а често и превисока. Они који су нас раније водили, а нарочито они који су нас од нешто бољег довели до много горег, нису били ни много бољи,

ни много мудрији од ових данашњих. Али ни нада да ће нам ускоро бити много боље није реална, ако ни због чега другог оно због тога што су данас економске прилике у свету и Европи далеко теже него пре неколико година, што је српско друштво након суровог спољњег разарања и даље изнутра руинирано, а данашња српска политичка (и не само политичка) елита није боља од претходне¹.

Данас је у Србији практично најделатнија партијско-политичка олигархија која је за себе приграбила монопол управљања свим областима друштвеног живота. Некадашњи једнопартијски монопол замењен је вишепартијском олигархијског типа који је у интересној спреси са слојем новокомпонованих богаташа. Декларисано (манифестно) „демократско” друштво стварно (али латентно) функционише као мешавина политичке олигархије и „тајкунске” плутократије. Форме процедуралне демократије супстанцијално су испуњене олигархијско-плутократским садржајима који се камуфлирају логорејичним „демократизмом” чија парадоксалност се огледа у правилу – што је у институцијама мање стварне демократије, то се о њој више говори.

Актуелна „демократистичка партократија” разара све досад успостављене демократске форме и омета модернизацију најважнијих политичких, економских и културних институција у српском друштву. На свим пољима друштвеног деловања примарни су партијски критеријуми, а сваки друштвени и јавни интерес посредован је страначким интересима који се у крајњој линији приватизују и персонализују². Једнопартијски монопол је својевремено за функционалну последицу имао социјализоване губитке, а персонализовану добит. Вишепартијски монопол има сличну функционалну последицу, с том разликом што је она некад била латентна и нелегална, а данас је све оно што је некад било јавно, у међувремену формално или неформално приватизовано – с јаком тенденцијом да се фактичко стање створено дивљом приватизацијом што пре легализује.

У транзиционим околностима створено је парадоксално стање у којем су својства олигархијског вишепартијства више појачавала функционалне слабости пређашњег једнопартијства него што су отварале изгледне перспективе за новопрокламовани демократски плурализам. Тако се испоставило да реструктурисање политичког система није довело до очекиваних функционалних побољшања на највиталнијим пољима друштвеног деловања – у економи-

1 То, међутим, не значи да су у праву они који данас говоре „бравар је био бољи”. Они греше бар у томе што не кажу да је он био бољи за неке друге, а не за Србе. Можда је он, од ових данашњих био и способнији – не само у очувању своје личне власти него и у процени спољних околности, које су му, ипак, умногоме ишле на руку. Али, онај после кога је остала демонтирана држава која се тако крваво распала, не заслужује епитет да је био бољи од оних који од остатака „његове” државе треба да изграде нову, која би стварно била демократска и боља.

2 За ово је индикативан најновији пример избора директорке пожаревачке гимназије од стране страначки попуњеног управног одбора, а против воље свих њених колега професора, ученика и њихових родитеља. Директорки је важнија подршка њене странке, тако да ни штрајк колега којима жели да буде директор, па ни то што се са њима солидарише републички синдикат средњошколских професора тако што ступа у штрајк упозорења у више од 600 школа у Србији, није довољан разлог да поднесе оставку на функцију које се преко странке докопала. Ову вест су 18. и 19. маја 2010. пренели готово сви електронски и штампани медији у Србији, али министарство просвете на то не реагује, доказујући тако своју ароганцију с којом држи дизгине власти у својим рукама.

ји, култури, па ни у самој политици. Неке старе слабости чак су се и појачале, као што су евидентна некомпетентност политичке власти, неефикасност јавне управе, менаџмента јавних предузећа и културних институција. Међутим, од старих слабости (нестручности и неефикасности) већи проблем је данас знатно раширенија корупција у свим гранама власти и свим јавним и приватним пословима. Недовољно стручни, али политички одговорни људи обраћају се компетентнијима од себе за савет. Политички корумпирани никога ништа не питају нити било кога у било чему слушају. Они „доследно” следе само свој лични интерес – и то по сваку цену. Таква политичка елита не може Србију извући ни из какве кризе.

Међутим, нема тако дубоке кризе из које не постоји некакав излаз. Питање је само који су излази реални, а који су рационални. Теоријска рефлексija не би имала смисла ако је не би занимали они излази који би у датим околностима могли да се означе као рационални. У овом случају чини се да би неопходно било (мада исто то с практичне стране гледано није и довољно) да се укаже на неопходне предуслове за релативно рационалне излазе који нису сасвим нерелативни, чак и ако нису много вероватни.

Први неопходан предуслов свеколиког опоравка је *духовна обнова друшћивене заједнице*, чијом кризом и разарањем су и настали сви данашњи наши проблеми. Јачање самопоуздања најширег круга грађана у своје сопствене снаге могуће је само озбиљним реформама виталних националних институција. Зато је, пак, неопходно повратити грађанско поверење у реформаторе – што није могуће постићи само помоћу новог циклуса страначких избора по обрасцу „сјаши Курта, да узјаше Мурта”. Уместо тога, неопходан је широки национални консензус до којег би се дошло не само озбиљним дијалогом власти и опозиције него пре свега отварањем читавог низа јавних расправа о стратешко-развојним дилемама у организацији државе, економији, правосућу, просвети, здравству, култури, па све до спорта и мас-медија. Свега овога код нас данас уопште нема, а без тога се криза може само продужавати и продубљивати.

Други предуслов (који би могао да буде и први) не односи се само на политички рационалнији приступ кризи и проблемима које она доноси него је везан за изградњу *нове радне и њословне ећике* која би заменила ону већ превазићену традиционалну (сељачку и занатску) и сасвим урушену социјалистичку (ударничку и самоуправљачку). Ратно, послератно и пацифистичко профитерство, „патриотско” и антисрпско, профитерство „владиних” и „невладиних” организација, а нарочито видљива и невидљива корупција разорили су традиционални радни морал, али и даље контаминирају наш пословни амбијент и поље свеколиког друштвеног деловања. Брзо морално и пословно „очишћење” није вероватно, али одлучнији заокрет ка институционалном запречавању системске корупције данас је неопходнији него икад раније. Уколико би то изостало, млада и неразвијена српска демократија могла би се трајно искомпромитовати, а у том случају криза у Србији би се перпетуирала.

Познато је да је неопходан услов за превазилажење сваке кризе *сабирање свих својих духовних и маћеријалних снага*, поготово ако су оне невелике. У том

случају пресудно је њихово рационално организовање, што у Србији и данас изостаје, без наговештаја било каквог позитивног заокрета.

Један од начина да се изведе развојни заокрет у смислу ослонаца на своје сопствене снаге, који би био веома рационалан, а истовремено и сасвим реалан, морао би почети с оживљавањем наше највредније друштвене традиције. То су у Србији у политичкој сфери пре свега *локална (народна) самоуправа и партиципација зајослених у корпоративном ујрављању* – као облици супстанцијалне, садржинске и суштинске (не само формалне и процедуралне) демократије. Централизација није увек и у свему рационална, а кад је повезана с неодговорним, корумпираним и некомпетентним протагонистима она постаје непосредна препрека за друштвени развој, а у најтежим случајевима и претња државном интегритету. Идеологија пропалог социјалистичког самоуправљања искомпромитовала је ове традиционалне облике народне и радне самоуправе, те је у постсоцијалистичким временима „с прљавом водом из корита избачено и дете”. Модернизована локална самоуправа и партиципативни менаџмент (макар у јавним предузећима и установама) омогућио би сабирање људског и социјалног капитала без чега се не може валоризовати ниједна друга врста капитала. То је посебно важно у условима сталне оскудице у свим облицима капитала и то не само у временима транзиције од социјализма ка капитализму, него и у околностима актуелног продубљивања економске, социјалне и моралне кризе.

НЕКЕ ИДЕЈЕ ЗА МОГУЋИ ОПОРАВАК: ОЖИВЉАВАЊЕ ЗАДРУГАРСТВА И НОВА АГРАРНА РЕФОРМА

Опоравак данашњег српског друштва и његово извлачење из структурне, системске, транзицијске и аномичке кризе, морао би и без ширег контекста светске и европске економске кризе да буде тежак и не нарочито брз. Онда када је све важно и хитно, јер се у свему касни и заостаје, није лако одредити приоритете. У таквим околностима чини се да је пресудна добра координација неопходних институционалних реформи и развојних пројеката који се могу симултано одвијати. Овог пута указује се на развојне потенцијале српског задругарства и комплементарност неопходне аграрне реформе с неким другим развојним пројектима и најављеним реформама у Србији.

Српско задругарство има солидну традицију која је потпуно и неоправдано занемарена и коју је неопходно што пре оживети. Као традиционална српска економско-социјална и породична установа задруга у Србији има дубоке корене, а када би се модернизовала она би и данас могла најрационалније да сабира оскудне и расуте развојне потенцијале: материјална добра, финансијска средства, социјални, културни и људски капитал и све друго што би могло да послужи извлачењу из кризе сиромашних друштава и одрживом развоју маргиналних средина и друштвених група. Колико је добра задруга била важна за неко село или сеоски регион, најбоље се види по разлици између оних села која су имала и која имају, од оних која нису имала и која данас немају такве задру-

ге. Без обзира на све препреке с којима су задруге морале да се боре у нашим заосталим селима и неразвијеној пољопривреди, села која су на време основала своју задругу и која су успела да је како-тако очувају, са задругом су пре дошли до свега другог: до електричне струје, бољих кућа, веће и опремљеније школе, квалитетнијег локалног пута, продавнице, ветеринарске станице, амбуланте, телефона, вишег комуналног и породичног стандарда. У таквим селима је више младих људи, а с перспективном задругом отварају се боље животне перспективе за село и сељаке-задругаре. Српско земљорадничко задругарство је, дакле, током последњег столећа у свему делило судбину српског села и пољопривреде.

Данас у Србији има веома мало земљорадничких задруга (нешто преко 600), а потребно их је много више. Истовремено, и ове које постоје морале би се много боље организовати. С друге стране, сасвим у раскораку са стварним стањем задругарства код нас, стоје велике друштвене потребе за задругама различитог типа. Полазећи од затечених прилика, код нас постоји читав низ проблема који би се лакше решавали уз помоћ установа задружног типа, као што су: 1. обезбеђење што јефтиније (али квалитетне) хране; 2. снабдевање робом широке потрошње по приступачнијим ценама; 3. запошљавање незапослених; 4. решавање стамбених проблема сиромашних; 5. оптимални и свестрани развој сеоских региона.

У Србији данас хипермаркети не само што освајају тржиште пољопривредних производа, него тако и контролишу цене хране. Истовремено делују и монополисти у области увоза и извоза прехранбених артикала, али и репродукционих материјала у пољопривреди, с којима ситни и неорганизовани пољопривредници, као ни традиционални сељаци, не могу да издрже тржишну утакмицу. Природно је да су велики и на тржишту јачи, али нигде у природи не постоје само диносауруси, па ни за модерну друштвено-економску структуру није рационално да нестану они који су ситнији и мањи. Њима се мора обезбедити одрживи развој, по могућству са што већим уделом њихових ситних и малих, али оптимално обједињених материјалних и духовних, економских, социјалних и културних ресурса који би се активирали као расути, скривени и неискоришћени капитали. Задруга је једина и досад најрационалнија пронађена форма таквог обједињавања и зато се мора на све могуће начине подстицати и очувати – не само у селу и пољопривреди, него и у разним облицима градског задругарства чија традиција код нас није тако стара и дубока као што је случај са земљорадничким задругарством.

Градске потрошачке, стамбене, омладинске, штедно-кредитне, здравствене, социјалне и друге задруге знато би ублажиле многе и велике животне проблеме ситних и средњих слојева градског становништва. Међутим, као својеврстан структурни и развојни парадокс појављује се чињеница да у постојећем правно недефинисаном, политички нестабилном и економски хаотичном, транзиционом и постсоцијалистичком глобалном амбијенту савременог српског друштва сви пројекти оживљавања српског задругарства наилазе на непремостиве препреке.

Већ устаљени сеоски „накупци” и градски „прекупци” успешно ометају оснивање и рад градских потрошачких задруга – на штету, како државе тако и произвођача и потрошача хране, али увек у свом интересу.

Стамбене задруге су у свим градовима у Србији или престале с радом или су первертирале у „грађевинску мафију” – а друштвена штета од тога је огромна и готово немерљива.

Омладинске задруге не само што уопште нису омладинске, него су постале легло корупције, инструмент бесправног искоришћавања младих и незапослених и полулегални облик „сиве економије”.

Приватизовање банака код нас није довело до очекиваног снижавања камата, тако да се штедно-кредитним пословима преко задруга отвара реално поље деловања. Неопходан предуслов је само да се држава постара око правно-имовинске сигурности свих актера легалних финансијских трансакција, ефикасним обезбеђивањем закључених уговора и свеопштом контролом финансијског пословања – чега још у Србији нема ни на видику.

Приватна лекарска пракса отвара поље за здравствене задруге, а редуковање јавних социјалних фондова за разне видове социјалних задруга које би служиле као потпора усамљеним старим особама, али и родитељима с децом и свим лицима који имају социјалне потребе које сами не могу да задовоље, а располажу неким својим приватним ресурсима. Наравно, и за ове задруге је неопходан глобални предуслов сређена правна регулатива и ефикасна државна контрола која би штитила слабије од јачих и поштене од превараната.

Све у свему, као и свуда у свету, и српском задругарству данас је неопходна свестрана и ефикасна државна потпора, али таква потпора се социјално одговорној држави увек вишеструко враћа тако што се с најмање уложених средстава и уз максималну самопомоћ оставарују највећи практични ефекти – ублажавају се велики, а решавају мањи друштвени проблеми. Потребно је само да се државна потпора не јавља у облику политичког туторства какво је постојало у тзв. социјалистичком задругарству, него пре свега у виду либералне и еластичне законске регулативе, ефикасне јавне државне контроле и економски подстицајних улагања која су мотивисана глобалнијим друштвеним интересима, уз доследно уважавање интереса задруге и задругара.

Уз обавезну и традиционалну *самоуправу задругара*, савремена задруга мора да има и *професионалну управу* (стручни менаџмент), без које се данас не може опстати на тржишту. Задругарство у Србији је, као и локална самоуправа, у социјалистичком моделу развоја политички злоупотребљено, а често и ометано. Данас му предстоји модернизација и прилагођавање тржишној привреди и чистим својинским облицима. Такве нове задруге, сличније деоничарским друштвима него колективистичким установама, где год се буду оснивале и деловале, сигурно ће бити важни носиоци децентрализованог и локалног економског и културног развоја маргиналних друштвених актера и средина, а нарочито одрживог руралног развоја.

Међутим, стварно оживљавање задругарства није могуће само кроз краткорочне подстицаје и уз несигурне мере текуће аграрне политике, овакве каква је она данас у Србији. Реформа је данас код нас често коришћена реч у јавном дискурсу, али нико не помиње *аграрну реформу* која је Србији најпотребнија, а само би у њеном ширем контексту могло да се подигне једно модерно земљо-

радничко задругарство и здраво аграрно предузетништво. У условима дубоке економске кризе из које се Србија може извући само оживљавањем производних сектора реалне привреде расте релативни значај пољопривреде као привредне гране која је и иначе за Србију посебно значајна. Значај пољопривреде за Србију се не огледа само у томе што је Србија већ поодавно у прилици саму себе да храни или што у њеној претешкој историји није било времена када би људи масовно умирали само због глади. Данас је пољопривредна производња, поред свих проблема с којима се суочава, не само најжилавији него и најважнији чинилац посрнуле српске привреде која је тек почела некако да се опоравља од шока који је доживела због распада државе и правног поретка, због међународне блокаде и домаћег транзиционог грабежа, а сада је суочена са светском економском кризом за коју је сасвим неспремна.

Српска пољопривреда је већ дуго у стању хроничне исцрпљености зато што је деценијама била принуђена да обезбеђује прехрањивање и просто преживљавање нашег становништва. Као таква, она је структурно неприлагођена за развој, а посебно за све оштрију конкуренцију на међународном тржишту. Наша аграрна структура је толико неповољна за модеран аграрни, рурални и укупан друштвени развој да је право чудо како се уопште забележи понеки позитиван биланс у извозу и у још понечему. Такви биланси су само релативно гледано позитивни, јер су резултат још лошијих извозних перформанси других области српске привреде с којима се пољопривреда пореди или су последица уцењивачки умањиваних откупних цена произвођачима, који су препуштени на милост и немилост извозника монополиста који су конкурентни на страном само зато што немају конкуренције на домаћем тржишту. Само мањи део позитивних биланса је економски здрав и то су изузеци за које су заслужни код нас веома ретки успешни аграрни предузетници који су продуктивно, а не шпекулативно оријентисани.

У Србији још преовладава ситно пољопривредно газдинство, с више малих парцела неправилног облика у којима је још пре неколико деценија уочен „сукоб трактора и међе” који је данас још већи анахронизам него што је био кад је започета механизација наше пољопривреде која је, иначе, у међувремену успорена и готово онемогућена. На техничку непогодност земљишне структуре надовезују се противречности власничких односа над пољопривредним земљиштем које, као ограничен развојни ресурс од јавног значаја, није ни минимално правно заштићено од разних злоупотреба. Разноврсним друштвеним и еколошким ризицима нарочито је изложено пољопривредно земљиште у друштвеном, државном и задружном власништву поред аутопутева и у близини великих градова, које на нетранспарентан начин мења титулара и намену, а често се и технички распарчава и оно мало крупних парцела тамо где су оне постојале. Сасвим је разумљиво што тако запуштено земљиште није лако ни наводњавати ни штитити од поплава и ерозије, што додатно чини нерентабилним његову производну употребу, а евентуалну пољопривредну производњу доводи у сасвим подређени положај – не само у међународној размени него и на неразумно отвореном домаћем тржишту.

Ако се свему овоме додају оскудни, нередовни и несистемски креирани подстицаји нашој пољопривреди из сиромашног државног и још сиромашнијег аграрног буџета, нерегулисано аграрно тржиште и правно несигуран привредни амбијент, необразовани пољопривредници и неразвијене стручне службе, депопулација села и сенилизација пољопривреде (који се могу посматрати и као узрок и као последица наведеног стања) – онда се лако може закључити да су основне препреке за развој српског аграра системске и структурне, дубоке и трајне. Такве препреке се не могу уклонити никаквим текућим мерама аграрне политике ове или оне српске владе и(ли) надлежног министарства.

Све су ово разлози због којих је данас у Србији неопходна *нова аграрна реформа* као комплексна мера алтернативне аграрне политике којом се темељно и системски мења аграрна структура – земљишни односи, правно-организациони, економски, техничко-технолошки и културни (образовни и мотивациони) оквири – и на бољи начин креирају и комбинују неопходни чиниоци модерне и развојно перспективне пољопривреде. Парадоксална је околност да је таква реформа одавно била потребна, те да би се неопходна (и не мала) финансијска, техничка и сва друга средства за такав подухват од националног значаја лакше нашла у боље стојећим временима, али да је данашње кризно време у једном битном смислу погодније за практично покретање оваквих пројеката: дубока економска криза је немилосрдно разоткрила све структурне противречности (не само у нашем аграру) и она гони све одговорне актере да више не одлажу неопходне реформе.

Стратешки гледано, нова аграрна реформа могла би по својој значају за развој да се упореди с пројектима изградње модерних трансевропских саобраћајница кроз Србију или с проширењем енергетских капацитета. Додуше, за изградњу модерних аутопутева, „брзих пруга” и гасовода кроз Србију странци су заинтересованији него за реформу аграрне структуре и већу конкурентност српске привреде на међународном тржишту. Зато су нам страна финансијска средства доступнија за пројекте који су приоритетнији странцима, али све оно што не добијамо као неповратну донацију него узимамо као кредит који треба враћати треба узимати за оно што је нама приоритетно.

Чињеница је, пак, да техничко уређивање (комасације, мелиорације) пољопривредног земљишта, а посебно изградња преко потребних хидромелирационих система, нису за Србију ништа мање важни од улагања у саобраћајну или енергетску инфраструктуру, чак и у смислу посредних ефеката јавних радова у аграру на оживљавање посрнуле српске привреде. С друге стране, унутарњи ресурси, не само финансијски, лакше би се сабрали и активирали при реформским захватима у аграру, поготово они који су скривени на локалном нивоу. Уз ово, не би смела да се занемари важна и у основи повољна околност да просецање траса за нове путеве, пруге и гасоводе или изградња нових хидроакумулација захтева не мале правне и техничке интервенције на пољопривредном земљишту – што би се могло координирати с неопходним комасацијама и мелиорацијама преосталог земљишта и предстојећим уређивањем катастра у Србији. На то би чак и постојеће законске одредбе које се односе на зашти-

ту пољопривредног земљишта обавезивале потенцијалне инвеститоре или оне који би им одобрили наведене пројекте. Ако би се све ово симултано радило, било би знатно јефтиније, а добило би се и на времену – што је можда и најважније. Проблем је данас само што се тога нико не сећа, нити то помиње као реалну могућност – иако је управо овај контекст текуће операционализације других инфраструктурних пројеката од националног значаја онај моменат који нипошто не би било паметно пропустити. Ако нада умире последња, морамо се надати да ће једном и у Србији доћи до речи и утицаја они који не пропуштају све повољне прилике – а потом се, с трагичним закашњењем, митолошки боре с онима које су реално најнеповољније.

ЛИТЕРАТУРА

- Бела књиџа (2000). Београд: Републички завод за статистику и Г-17+.
- Болчић, Силвано и Анђелка Милић (ур.) (2002). *Србија крајем миленијума: разарање друштва, њромене и свакодневни животи*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Вујатовић-Закић, Зорка (2000). *Коој менаџмент: Основни задружни њринцији и савремена њракса*, Београд: Дунав група и Дунав превинг а.д.
- Задругарство у процесу транзиције (2002). *Економски видици*, Тематски број часописа Друштва економиста Београда, 2002, бр. 1.
- Милић, Анђелка (ур.) (2004). *Друштвена њтрансформација и сџрајџеије друштвених њруја: Свакодневница Србије на њочејку њређеи миленијума*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.
- Митровић, Милован (1999). *Срџско село, Прилои социолоџији њтрадиционалнои срџскои друштва*, Нови Сад, Матица српска.
- Митровић, Милован (2004). Српско село и сељаци на прелазу векова: Између стратегија преживљавања и модернизације, у: Анђелка Милић (ур). *Друштвена њтрансформација и сџрајџеије друштвених њруја: свакодневница Србије на њочејку њређеи миленијума*, Београд: Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду, 195–218.
- Митровић, Милован (2005). *Социолоџија*, Београд: Издавачки центар Правног факултета.
- Митровић, Милован (2009). Структура политичког деловања и криминалитет у српском друштву, у: Ђорђе Игњатовић (ур). *Сџање криминалиџеиџа у Србији и њравна средства реаџовања*, III део, Београд: Издавачки центар Правног факултета у Београду, 74–88.
- Планови за алџтернативну одбрану* (2000). Интернет-сепарат Transnational Fondation for Peace and Future Research, Lund (Sweden), 15. мај 2000, 1.

SERBIAN SOCIETY:
CRISIS, CONFLICTS, DEVASTATION AND RECOVERY

MILOVAN M. MITROVIĆ

University of Belgrade, Faculty of Law, Serbia
milovanm@ius.bg.ac.rs

SUMMARY: This essay consists of three parts. The first part offers a diagnosis of the present crisis of Serbian society, which has accumulated the effects of structural, systematic, and transitional crisis factors. The crisis has been deepened by external and internal conflicts to the point of anomie – which is “more than a crisis.” Like no other country undergoing post-socialist transition, Serbia has been compelled to survive international sanctions, NATO aggression and bombardment, media satanization, ethnic persecution of Serbs and the resulting influx of a multitude of refugees, hyperinflation, devastation of the economy and social institutions, and the occupation and attempted amputation of a key part of its territory – Kosovo and Metohija.

In the second and third part of the essay, the author suggests a possible therapy, proposing a crisis exit strategy that draws on Serbia's own inner resources and tradition, and listing the necessary conditions and important elements of institutional, comprehensive institutional reforms in Serbia, such as: spiritual renewal of the social community, development of new work and business ethics, strengthening of local self-government, participation of employees in corporate management, revival of the tradition of Serbian cooperatives, with an emphasis on the significance of a new agrarian reform.

KEY WORDS: Serbia, anomic crisis, self-government, participation, cooperative, agrarian reform